

Burgerné Gimes, Anna

Working Paper

A női munka szerepe nemzetközi összehasonlításban

IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2016/28

Provided in Cooperation with:

Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences

Suggested Citation: Burgerné Gimes, Anna (2016) : A női munka szerepe nemzetközi összehasonlításban, IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2016/28, ISBN 978-615-5594-67-0, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Budapest

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/190452>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-DP – 2016/28

**A női munka szerepe nemzetközi
összehasonlításban**

BURGERNÉ GIMES ANNA

Műhelytanulmányok
MT-DP – 2016/28

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

A női munka szerepe nemzetközi összehasonlításban

Szerző:

Burgerné Gimes Anna
nyugdíjas kutató
Közgazdaság-tudományi Intézet
Magyar Tudományos Akadémia - Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
e-mail: burger.anna@krtk.mta.hu

2016. augusztus

ISBN 978-615-5594-67-0
ISSN 1785-377X

Kiadó:
Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézet

A női munka szerepe nemzetközi összehasonlításban

Burgerné Gimes Anna

Összefoglaló

Az emberiség korábbi történetében több ezer éven át összefonódott a háztartás a külső gazdasági élettel, azaz a gazdasági tevékenységek nagy része a háztartásban zajlott. Mind az élelemtermelés, mind az ipari tevékenységek jelentős részét a háztartásban végezték zömmel női feladatként. A nők feladatainak csupán a házi munkára és gyermeknevelésre történő korlátozása Európa és a korabeli fejlett országok városaiban az ipari és szolgáltatási tevékenységek háztartásból történő kiválásával, elkülönülésével kezdődött. Az ipar további erőteljes fejlődésével megnőtt a munkaerő-szükséglet. Már nem állt rendelkezésre elégséges férfi munkaerő a gyárakban. Mindegyre több nőt alkalmaztak. Az ipar fejlődését a szolgáltatások kiterjedése kísérte. Ahogy a szolgáltatásokban is nőtt a munkaerő-szükséglet, egyre több nő került – többnyire a vezető állásokat kivéve – a férfiak helyére. A XIX. sz. végéig csak igen kevés nő tanulhatott és sajátíthatott el magasabb ismereteket. Ma már Európában és a világ többi fejlett részén több nő végez egyetemet, mint férfi. Következésképpen a nők elfoglalták helyüket a magasabb, felsőfokú és középfokú végzettséget igénylő pályákon is. A nők foglalkoztatottságát előmozdította, hogy csökkent a születésszám. Bár a gyermeknevelés és a háztartási munka java része továbbra is női feladat maradt – és ennek következtében a dolgozó nők a legtöbb fejlett országban is többet dolgoznak, mint a férfiak – azt megkönnyítették a korszerű gépek, eszközök és anyagok. Mindez lehetővé tette, hogy a nők a férfikkal nagyjából egyenlő eséllyel foglalják el helyüket a gazdasági életben, de még mindig kis eséllyel a vezető állásokban, továbbá a politikai pozíciókban. A bérkülönbségek csökkentek az évek során a nők magasabb képzettsége és a szolgáltatásokban való foglalkoztatottságuknak nagyobb térnyerése következtében, de bérszínvonaluk még az azonos foglalkozási kategóriákban is elmarad a férfiakétól. Jellemzően alacsony bérezésű ágazatoknak számítanak azok, amelyekben nagy számmal dolgoznak nők, mint például az oktatás.

Tárgyszavak: bérkülönbségek, időráfordítás, munka, nők

JEL kódok: B54, F50, F66, N00

The role of female work in international comparison

Anna Burger

Abstract

In the known history of mankind households dominated the economy. Both food production and industrial activities were carried out mainly in households, first of all by female work. In the early industrial development industrial activities and services have been separated from households in the more developed world. Consequently female occupations were confined to domestic activities and childcare. With the stronger development of industry the demand for workforce has risen. Service sectors have developed, as well. Factories and services needed more and more female workers. Until the end of the nineteenth century few women took part in higher education. With increased attendance at high schools and universities, there have been more women entering in occupations needing secondary- and tertiary-level education. However, few are employed among them on manager and senior official levels. The political empowerment of women is also meager. Female employment has been promoted by the decreasing birthrate as well. Childcare became easier by public service provision, day nurseries, kindergartens, household machines and up to date materials. But the bulk of domestic work is still done by women. According to the European time use surveys women perform between 60 and 66 % of all domestic work. In all the countries men spend more time on gainful work than on domestic tasks on average; however gainful employment and domestic tasks taking together, the daily work of employed women is higher than that of men. Men enjoy more free time than women do. With the decreasing industrial and rising service sector occupation of women and owing to their higher educational level the gender wage gap is diminishing but it still exists. The gender pay gap is particularly large in occupations where the female employment is dominant, as for example in teaching.

Keywords: gender, time use, wage gaps, work

JEL classification: B54, F50, F66, N00

A NŐK HELYZETE A TÁRSADALOMBAN

A tanulmány a nők korunkbeli társadalmi helyzetével, ezen belül a női munkavállalók helyzetével, a női munka történetével, szerepével az ipari társadalmat megelőző időszakokban, majd az ipari és az azt követő posztindusztriális társadalomban, a nők munkára fordított idejével és bérezésével foglalkozik. Elsősorban Európára koncentrál, de kitekintést ad a világ más részeire is.

ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

Az 1. sz. táblázat általános képpel szolgál a nők mai helyzetéről a háztartáson kívüli gazdasági és társadalmi életben az európai országokban és néhány más fejlett országban.

1. sz. táblázat

Nők képviseleti aránya 2013-ban

Ország	Nők foglalkoztatói aránya a népesség százalékában	Női bérek százalékos lemaradása a férfiakétól*	Menedzser nők aránya a foglalkoztatottak százalékában	Menedzser férfiak aránya a foglalkoztatottak százalékában	Nők aránya az igazgatóságokban százalék**	Női képviselők aránya a parlamentben százalékban
OECD átlag	62,7	15,5	18,0	27,5
EU 27	..	16,4 (e)
Belgium	57,6	9,8	5,5	10,3	18,2	38,0
Bulgária	..	13,5
Cseh Közt.	60,7	22,1	3,4	7,1	14,3	19,5
Dánia	71,2	16,4	1,1	2,6	25,0	39,1
Németország	70,1	21,6 (e)	2,7	5,8	6,1	36,5
Észtország	68,9	29,9	6,5	12,7	..	20,8
Írország	56,9	14,4 (e)*****	5,6	9,6	21,3	15,7
Görögország	40,5	15,0***** *	3,5	6,1	..	21,0

Spanyolorsz.	51,0	19,3 (e)	3,2	6,0	14,9	36,0
Franciaország	60,9	15,1	5,2	8,5	29,7	26,9
Horvátország	..	7,4 (e)
Olaszország	47,7	7,3	2,4	4,7	15,7	31,4
Ciprus	..	15,8
Lettország	..	14,4
Litvánia	..	13,3
Luxemburg	59,5	8,6 (e)	0,9	3,7	27,3	28,3
Magyarország	53,2	18,4	4,1	5,2	..	8,8
Málta	..	5,1
Hollandia	70,8	16,0	3,6	9,6	17,5	38,7
Ausztria	68,6	23,0	2,8	5,8	0,0	33,3
Lengyelorsz.	54,2	6,4 (e)	5,4	7,1	..	23,7
Portugália	60,7	13,0	4,9	9,0	0,0	31,3
Románia	..	9,1 (e)
Szlovénia	60,3	3,2	6,4	9,1	..	32,2
Szlovákia	53,6	19,8	3,0	4,9	..	18,7
Finnország	69,0	18,7 (e)	1,7	3,8	43,8	42,5
Svédország	74,4	15,2	4,3	7,1	31,4	45,0
Egy.Királyság	68,5	19,7	7,8	13,3	22,8	22,5
Japán	68,8	26,6***	0,6	3,5	3,0	8,1
USA	65,7	17,9	13,9****	16,3****	20,3	17,8
Korea	58,6	36,6	0,5*****	2,9*****	0,7	15,7
Izrael	65,1	21,8***	7,0	12,7	13,3	22,5

*EU tagországokban Eurostat, 2013 adatai, az egész gazdaság átlagos bruttó órabére alapján

**A Forbes Global által nyilvántartott 500 társaságban

*** 2011

****2008

***** 2012

*****2010

(e) előzetes

Források: Eurostat, 2013: European social statistics, Eurostat Pocketbooks.

OECD Gender equality 8 March 2015 - International Women's Day OECD Data on Gender Equality;

OECD 2015 Employment Database; Eurostat 2015. 11. 05 Gender pay gap in unadjusted form.

Megj.: A foglalkoztatási arányokban a teljes és részmunkaidős foglalkoztatás is benne foglaltatik. Utóbbi a nyugat-európai országokban elérheti a női foglalkoztatottság egyharmadát is, ugyanakkor

Magyarországon és Szlovákiában csak 6, Észtországban, Szlovéniában és Lengyelországban 11-12%.

Viszont a férfi részmunkaidős foglalkoztatottság Nyugat-európában 8-15% között mozog, a feltüntetett rendszerváltó országokban 2-3, ill. Szlovéniában 6%. Legmagasabb mind a női (61%), mind a férfi (19%) részdős foglalkoztatottság aránya Hollandiában.

Az 1. sz. táblázatból látható, hogy a női népesség 50–70 százaléka dolgozik a háztartásokon kívüli gazdasági életben. Bérük széles skálán, 8–37 százalékos terjedelemben marad el a férfiakétól. A menedzser nők aránya a foglalkoztatottak között 0,5–7 százalék között mozog (a sorból kiemelkedik az USA 14%-kal), a menedzser férfiaké viszont 3-tól 16 százalékig terjed. De a Forbes által szemlézett 500 magáncégben több országban – főként az északiakban – magasabb az igazgatóságokban helyet foglaló nők aránya, mint általában a menedzser nőké (a németországi 6%-tól a finnországi 44%-ig terjed a skála).

A női képviselők aránya a parlamentekben 9-38% között mozog, a legmagasabb Belgiumban (38%), és a legalacsonyabb Magyarországon, nem egész 9%. A 2. sz. táblázat is azt mutatja, hogy Magyarországnál kisebb női parlamenti képviseleti arány a felsorolt országok és térségek között csak Japánban található.

Nem csak a parlamentekben, de a kormányzati pozíciókban is kevés a nő – bár néhány európai országban, elsősorban az északiakban már kvótarendszert vezettek be az arányok javítására, – annak ellenére, hogy olyan nagy „államférfiak” találhatók közöttük, mint Indira Ghandi, Margaret Thatcher és Angela Merkel (utóbbi különleges tiszteletet érdemel béketeremtő szándékáért). Nem véletlenül keletkezett már hajdanán is a francia királyi udvarokban az a mondás, hogy *cherchez la femme!*, azaz keresd a nőt a politikai döntések mögött. A királyok és főrangú államférfiak okos szeretői politikai tanácsokat is adtak szeretőiknek.

Kitérve kissé a kevésbé fejlett világra is: Afrikában 2010-ben az összes gazdaságilag aktív népesség 41,4%-a volt nő és ebből 62,2% dolgozott a mezőgazdaságban, Ázsiában (Japán kivételével) 38,4 és 57,6, Latin Amerikában és a Karib térségben 41,8 és 7,4% voltak a megfelelő értékek (The State of Food and Agriculture, 2010-2011). A szegény országokban az állattenyésztésben foglalkoztatottak 2/3-a (400 millió) volt nő (Thornton, et al., 2002) Jelentős a nők szerepe a mezőgazdasági termékek forgalmazásában is (Maertens, & Swinnen, 2009).

A kevésbé fejlett térségek és azokban az egyes országok női nem mezőgazdasági foglalkoztatási és parlamenti képviseleti arányait a 2. sz. táblázat mutatja.

A 2. sz. táblázat, bár csak nagy térségekre és kiemelt országokra vonatkozik, mégis jól érzékelteti, hogy elég jelentős, 30-40% körüli a nem mezőgazdasági női foglalkoztatási arány a kevésbé fejlett területeken is – kivéve Dél-Ázsiát, amelynek nagy részében (pl. Indiában) még mindig nagyarányú a munkanélküliség, ezért többségükben férfiak a családok keresői a városokban. Kivétel továbbá a Közel Kelet, Észak Afrika és Pakisztán, ahol a muszlim vallás nem engedi, hogy a vallásos családok nőtagjai házon kívül dolgozzanak. Megjegyzendő, hogy a táblázat csak a formális foglalkoztatást mutatja és jelentős lehet az informális, be nem jelentett foglalkoztatás. A nők parlamenti képviseleti aránya viszont még ezekben a térségekben is meghaladja a magyarországit.

2. sz. táblázat

A nők foglalkozási és képviseleti arányai %-ban néhány térségben és országban

	Mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatás	Parlamenti képviselet
Kelet Ázsia, Csendes Óceáni térség	39	19
Latin Amerika, Karib térség	44	29
Dél Ázsia	19	19
Közel Kelet, Észak Afrika	17	17
Afrika, Szaharától délre	..	22
Ghána	32	11
Kenya	32	19
India	19	11
Pakisztán	13	21

Forrás: The World Bank Gender Data Portal Gender Equality Data and Statistics 2015.

Ma már az iskolákban, egyetemeken legalább annyi nő tanul, ha nem több, mint férfi. Az OECD országokban 2009-ben az egyetemeken tanulók 60%-a volt nő, - igaz, hogy többségük a társadalomtudományi és humán karokat látogatta és csak kisebb részük a természettudományiakat (OECD Gender equality, 2015). A lányok többségükben jobb tanulók, mint a fiúk, az iskolákból kikerülve azonban csak nagyon kevesen futhatnak be a férfiakéhoz hasonló pályát. A cégekben és az állami adminisztrációban igen kevesen juthatnak a középvezetői posztoknál magasabb szintre. Leginkább a nagy precizitást igénylő és a férfiak többsége által lélektelennek és unalmasnak tartott számviteli területeken találunk nőket vezető állásokban. Az egyetemeken alig találunk női egyetemi tanárt, annak ellenére hogy az oktatók nagy része nő, és az akadémikusok között is alig van nő (a francia akadémia 1980-ban választott először nőt, Marguerite Yourcenart, tagjai közé).

Magyarországon számos pályán – pl. oktatásban, egészségügyben túlnyomó a női foglalkoztatottság, de jelentős más pályákon is, így többek között a tudományos kutatásban (Horn, et al., 2015)._Ennek ellenére nem csak az akadémikusok között, de az akadémiai bizottságokban is kevés a nő, - van amelyekben csak egy-kettő, és többnyire azokkal végeztetik a férfiak által kellemetlennek tartott adminisztrációs feladatokat, – holott a tudományos munkaterületeken legalább annyi nő dolgozik, mint férfi és tudományos eredményeik sem maradnak el a férfiaké mögött. A tudományos tanácskozások pulpitusain fehér holló a nő, meghívott női előadók alig vannak, bár a rangos tudományos folyóiratokban legalább annyi nő publikál, mint férfi.

A nők fizetése országonként és gazdasági ágazatonként változóan ma is 10-30%-al (az elmaradottabb országokban 40-50%-al is) elmarad az azonos munkakörökben dolgozó férfiaké mögött majd minden országban.

A NŐI MUNKA RÖVID TÖRTÉNETE

A tudományos irodalomban az elsők között a szocialisták, kezdetben az ú.n. utópista szocialisták; Angliában George Owen, a francia Charles Fourier és Claude Henri de Rouvroy de Saint-Simon foglalkoztak a nők egyenlőtlen jogi helyzetével és elnyomottságával a munka területén is. A saint-simonista követők már állami étkezdék és mosodák alapítását követelték a nők helyzetének megkönnyítésére (Sullerot,1971). De az ú.n. tudományos szocialisták, mint August Bebel (Bebel, 1976) és Friedrich Engels (Engels, 1975) sem voltak kevésbé utópisták ezen a téren. Azt vizionálták, hogy a majdani osztály nélküli társadalom létrehozza a nők teljes egyenlőségét a szerelemben, a házasságban, a családban, továbbá a munkában. A közös háztartások majd leveszik a nők válláról a háztartási terheket. Ezekkel a gondolatokkal az 1920-

as évek szovjet irodalmában is találkozunk, majd megjelentek a Sztálint rövidesen követő szovjet pártfőtitkár és miniszterelnök, Nyikita Szergejevics Hruscsov (1953-1964) közeli kommunizmusról és nagy közös háztartásokról szóló elképzeléseiben is.

Magyarországon ezeknek az elképzeléseknek jegyében kezdtek el pirinyó (és sokszor sötét) konyhákat építeni a panelházakban, azzal az indokkal, hogy azokra úgylis csak teafőzésre lesz szükség. Sajnos ez az építési stílus máig is tradícióvá vált a többlakásos házak építésében.

NŐI MUNKA AZ IPARI TÁRSADALOM KÜSZÖBÉIG

GYŰJTÖGETÉS, HALÁSZAT, VADÁSZAT

A nem dolgozó, csak a háztartással foglalkozó családanyai nőszerep csupán a fejlettebb ipari társadalmakban vált ideállá. Egészen az ipari társadalom beköszöntéig az élelem megszerzésére irányult az emberiség fő tevékenysége. És ebben oroszánrészük volt a nőknek. Az első természetes munkamegosztás a nők és férfiak között jött létre. Az őskorban a férfiak vadásztak - halásztak és harcoltak, a nők a növényeket gyűjtögették. A biztos élelmet a gyűjtögetett növények jelentették, az állatok elejtése esetleges volt. A férfiak fő feladata már akkor is a harc volt. Egyes törzsi népek körében, - így pl. Kenyában a nomád maszáj törzsben - a férfiak ma is harcosként élnek fiatal életüket és munkát nem végeznék.

ÉGETÉSESES- IRTÁSOS FÖLDMŰVELÉS

A mezőgazdasági termelésre való áttérés első formája az égetéses-irtásos vándor földművelés lett (Grigg, 1980, Burger, 1994). Az erdőt kiirtották és az irtásos földet néhány évig művelték, majd mikor az terméketlenné vált, tovább vándoroltak. Ugyanarra a helyre csak a föld termékenységének regenerálódása és erdősödése után tértek vissza. Az erdőirtás a férfiak feladata volt, a nők a földet művelték. A népesség növekedésével egyre rövidült a visszatérési periódus és az ugar. Az erdőugarból bozóttugar, majd fűugar lett. Végül a közösségek rákényszerültek a letelepedésre. Ekkorra már a területükön található és megszelídíthető állatok nagy részét is megszelídítették. A vándorművelés későbbi – és számos helyen még máig meglévő - formájában a falu körül állandó művelés folyik, a falutól távolabb eső területeken pedig vándorművelés. A házkörüli állatok gondozását és a házkörüli földművelést, de sokszor a távolabbiét is elsősorban a nők végzik.

Még ma is vándorművelést találunk Közép-Amerika, Kolumbia, Peru, Ecuador egyes részein, Brazíliában az Amazonas mentén, főként az indián törzseknél, a Fülöp szigeteken, Malajziában

és Indonézia távolabbi szigetein, ahol a nők művelik a földet. Legelterjedtebb ma is a letelepedéssel kombinált vándor földművelés Afrikában, főként annak esőerdős és fás-szavannás ritkán lakott vidékein. Afrika kiscgazdaságaiban a házhoz közeli földművelés és a házkörüli állatgondozás szintén női feladat, de sok esetben a háztól távoli földeket is ők művelik.

EKÉS FÖLDMŰVELÉS

A férfiak jelentősebb bekapcsolódása a földművelésbe az i. e. II. évezredben az ekés földműveléssel, az ú.n. magtermesztő mezőgazdaság megjelenésével kezdődött. Ez időtől kezdve a szántás, vetés, aratás, pásztorkodás férfimunkává vált, de a konyhakerti növények vetése, ápolása, betakarítása, továbbá a házkörüli állatok – mint a sertések és a baromfi – gondozása és sok esetben a tehének fejése női munka maradt. Ezen kívül női munka volt természetesen a háztartás, sütés, főzés, ételek tartósítása, len-kender tilolása, szövés, fonás, varrás, foltozás, stb. A nagyobb állatok etetését, kitrágyázását – mint a szarvasmarhákét és lovakét – rendszerint a férfiak végezték. De a nők a gépek megjelenéséig az aratási munkában is részt vettek, ők szedték a markot és kötözték a kévéket, ami nem volt kevésbé fárasztó munka, mint a kaszálás. Észak Amerikában már a XIX. sz. második felében alkalmaztak mezőgazdasági gépeket, de Európában azok csak a XX. sz. elejétől kezdtek elterjedni és Európa keleti részén még később.

Megjegyzendő, hogy a világ több részének elmaradott mezőgazdaságában sok helyen még ma is a szúróbotos és kapás földművelés dívik az ekés művelés helyett, amelyet továbbra is főként nők végeznek. Ugyancsak kiveszik a részüket a nők a sarlós aratásból is. A Dél-kelet ázsiai rizsföldeken szintén nagy arányban dolgoznak nők.

Az Egyesült Államokban – Európához hasonlóan - még a XX. sz. első évtizedeiben is a falusi háztartási munkához tartozott a kenyérsütés, tésztagyúrás és az ételek tartósítása mellett a konyhakert művelése és a baromfitartás (Adams, 1988). Napjainkban az árutermelő nagygazdaságok már specializálódtak és elszakadtak a háztartásoktól. De Európa és Amerika szerte számos olyan kiscgazdaság van ma is vidéken, amelyekben a háztartások szoros kapcsolatban állnak a mezőgazdasági és élelmiszer feldolgozó munkával. Jelentős részüik részmunkaidős gazdaság, ahol a férfiak fő munkaidőben máshol dolgoznak. Ezekben rendszerint a nők vezetik a gazdaságot is a háztartási munka mellett. (Burgerné Gimes, 2015).

PÁSZTORKODÁS

A patriarchális társadalom a legeltető pásztorkodással, lényegében a tulajdon megjelenésével alakult ki. Míg korábban a művelt föld közösségi tulajdonban volt, a nyájak már a családfő

tulajdonába kerültek és a patriarchális nagycsalád, azaz a családtagok, feleség, - többnejűség esetén a feleségek -, gyerekek, unokák, szolgák, rabszolgák a családfő alárendeltjeivé váltak, ők szolgálták. Ekkor vette kezdetét a nők tényleges elnyomása. Az ószövetségi bibliából ez a patriarchális korszak tükröződik.

IPARI TEVÉKENYSÉGEK, SZOLGÁLTATÁSOK

Az ipari társadalom kialakulásáig az ipari tevékenységek és a szolgáltatások jelentős része is a mezőgazdasági tevékenység részeként, azaz a családi háztartásokban, ill. a földesurak udvartartásában jelent meg. Már a homéroszi eposzokban, az i.e. a VIII. században is a nők dolgozott a szövés-fonás. Ithaka királynője, Pénélopé, férjét, Odisszeust várva vásznat szőtt. Az antik korból ránk maradt síremlékek, domborművek sokszor ábrázolják az előkelő asszonyokat rokkával. Ipari tevékenység volt a gabona magvak liszté őrlése, a kézi malmok kerekének hajtása (már az Odüsszeiában is találkozunk vele). A legelterjedtebb, mozsárban történő őrlést a nők végezték. Megjegyzendő, hogy Indiában és számos afrikai országban még ma is jórészt otthon, mozsárban őrlik a gabona magvakat az asszonyok.

Szintén háztartási ipari tevékenység volt a már említett nyers ételek feldolgozásán és a ruházattal kapcsolatos teendőkön kívül a tejtermékek – mint a sajt, vaj, túró – készítése, a kenyérsütés, tésztagyúrás, a fejfedő készítés, csipkeverés, kézimunkázás, szappanfőzés, gyertyaöntés, fűtéshez rőzsegyűjtés és még sorolhatnánk, - mind, mind főként női feladatként. Sőt Sullerot (Sullerot, 1971) szerint a középkorban, de még a reneszánsz idején női olvasztárok, kovácsok, szerelők, ácsok, kőművesek, stb. is voltak a nemesi udvarokban, tehát olyan szakmákban, amelyek később kizárólagos férfifoglalkozásokká váltak. Az ókorban, a Periklész korabeli Athénban a bányákban is dolgoztak nők.

A szolgáltatásokban szintén sok ősi női foglalkozást találunk. Nem csak a háztartásokhoz kapcsolódóan - házi cselédek, mosónők, terményfelesleggel piacoló nők - de gyógyítók, füves asszonyok, szülésznők, ápolónők, és a hadseregeket élelemmel ellátó és sebesülteket ápoló markotányos nők sora alkotja a hagyományos szolgáltatói foglalkozásokat. Érdekes, hogy valamikor, a boszorkányperek idején, amikor a férfi orvosok kezdték átvenni a bábáktól a szülésetet, feltűnően megnőtték a bábákat boszorkánysággal vádoló feljelentések.

Sullerot, 1971 írja, hogy a reneszánsz korban a felvilágosult olasz városállamokban, így pl. Bolognában az orvosi egyetemre is felvettek nőket, sőt jogi tanulmányokat is folytathattak és taníthattak az egyetemen. A XIV. sz.-ban még Franciaországban és Németországban is

tanulhattak orvostudományt a nők. Igaz, hogy kevesen, de később, egészen a XIX. sz. közepéig-végéig ezek a lehetőségek is megszűntek számukra.

ÚT AZ IPARI TÁRSADALOM FELÉ

NŐI MUNKA A PREKAPITALIZMUSBAN

Európában a középkor végén, általában a XIV. századtól kezdve a kézműipari tevékenységek és egyes szolgáltatások önálló tevékenységekké, mesterségekké kezdtek válni. A manufaktúrák mesterei érdekeik védelmében céhekbe tömörültek. Az iparúzés és a kereskedelem szabadságát saját érdekeiknek megfelelően korlátozták. Kimondták, hogy csak azok a mesterek űzhetnek valamely ipari foglalkozást, kereskedelmi tevékenységet, akik a céh tagjai közé tartoznak. Szigorúan korlátozták a céhhez tartozó mesterek létszámát. Megszabták készítményeik árát és minőségét. Mivel a piac szűk volt, ezért úgy védekeztek a túltermelés, az egymás közötti verseny és az idegen áruk ellen, hogy szigorúan szabályozták a termelés és az értékesítés egész folyamatát.

A céhbeli mesterek, legények és inasok, a céhek tagjai mind férfiak voltak. A szűk piac miatti szigorú versenykorlátozások kizárták a nőket a céhekből. Bár alakult néhány női céh is – pl. csipkeverők -, de számuk elenyésző volt. A nők nem csak azért nem lehettek céh tagok, mert a férfiak versenytársai lettek volna, de azért sem, mert a műhelyek már elkülönültek a háztartásoktól. A női munkák zöme háztartási, házkörüli vagy valamilyen módon a háztartáshoz kapcsolódó munka volt. A nők többsége, egészen a XIX. sz. végéig, XX. sz. elejéig, férjhezmenetelétől kezdve termékenysége végéig majd minden évben gyereket szült. A sokgyerekes anyák nem szakadhattak el tartósan a háztartástól. Még, amikor a termőföldön dolgoztak vagy piacoltak, azt is csak napi néhány órában tehték és sokszor magukkal vitték legkisebb gyermekeiket is. A földet művelő délkelet-ázsiai nők ma is sokszor a hátukra kötözött gyermekekkel dolgoznak.

NŐI MUNKA AZ IPARI TÁRSADALOMBAN

A gőzgép 1769-es angliai feltalálása megindította az ipari fejlődést. Az első nagy ipari ágazat a textilipar lett gőzzel hajtott gépekkel. A textilipar maga után vonta a többi iparág: bányászat, kohászat, vas és acélgyártás, gépipar, szállítás, közlekedés, vasútépítés, sín- és vasúti kocsigyártás, hajógyártás, stb. fejlődését. A gépi iparnak szabad munkaerőre, növekvő árutömegének szabad piacra, és árversenyre volt szüksége. Nem csak a munkaerő szabad

mozgásának feudális kötöttségeit kellett elsöpörnie – a különböző európai országokban különböző időszakokban hol forradalmi, hol békés úton, és Amerikában a rabszolgaságot -, hanem a manufaktúrák céhes korlátait is.

A korábban kizárólagosan női foglalkozásnak számító otthoni fonás, szövés és az azokkal járó egyéb munkálatok férfiakat foglalkoztató textiliparaggá váltak. A nők nemcsak a városokba áramló mezőgazdasági férfimunkások tömegének túlkínálata miatt szorultak ki a még viszonylag kevés munkást igénylő iparból, hanem azért is, mert a gyártulajdonosoknak kötöttség mentes, 10-12-16 órát egyhuzamban végig dolgozni képes munkásokra volt szükségük. Hasonló volt a helyzet a kialakuló többi iparágban is.

A proletár feleségek a nyomorúságos városi bérházakban háztartásbeli családanyákká váltak, a kialakuló kis és nagypolgárság asszonyai pedig egy vagy több olcsó bérű házi cselédet foglalkoztató otthonülő „úriasszonyokká”. Így jött létre a nem dolgozó családanyai női szerepkőr.

Megjegyzendő, hogy a kevésbé fejlett (korábban fejlődőnek, majd feltörekvőnek nevezett országokban, mint az egyes afrikaiakban és dél-ázsiaiakban), ahol a városokba áramló férfiak tömegét még nem képes felszívni az ipar, a házi cselédség – kivéve a dadát – is férfiakkól áll. Ezekben az országokban a férfiak elvándorlásával jórészt csak a nők maradnak a mezőgazdaságban és ott most már minden munkát ők végeznek.

Férfiak foglalták el a szolgáltatások legtöbbszörét is. 1868-ban jegyezték be az első írógép találmányt és 1873-ban jelent meg a piacon az első Remington írógép. A gépírók férfiak lettek. (Indiában még 1974-es ott jártamkor is csak férfi gépírók dolgoztak a hivatalokban.) De férfiak lettek a vállalatok könyvelői, számlázói, a banki dolgozók, a különböző hivatalnokok, a tanárok, orvosok, kalauzok, stb. Csak néhány foglalkozás maradt meg a nők számára, mint pl. az ápolói, szülésznői és a varrónői, kalaposnői.

A polgári etika a gazdasági változás valóságát követte, az eszmény a családanya lett, a nőnek – különösen a férjes asszonynak – otthon volt a helye. Ezt tükrözte a hitleri Németország nők számára meghirdetett jelszava is: a három K, vagyis Kinder, Küche, Kirche, azaz a nő helye a konyhában, gyermeknevelésben és a templomban van. (A II. világháborúban persze feladták ezt a családanyai eszményképet és sok munkahelyen nőkkel pótolták a besorozott férfiakat. A Horthy Magyarország hivatásos tiszt állományában pl. – de lehet, hogy korábban a Monarchiában is – tiltották, hogy a tiszt feleségek dolgozzanak. Sokan, azonban titokban varrást vállaltak otthon, mert az alacsonyabb rangú tisztek fizetése kevés volt a tiszt polgári megélhetéshez).

Az ipar azonban nagyarányú fejlődésnek indult az iparilag fejlettebb országokban és a szolgáltatások is követték azt. Megnőtt a munkaerőigény és a férfiak kezdtek kivonulni az alacsony státuszú, rosszul fizetett foglalkozásokból. Helyükbe léptek a nők, rendszerint a nyomorúságos családi jövedelmek kiegészítése érdekében. Munkavállalásukat elősegítette a születésszám csökkenése és a nők iskolázottsága, továbbá a női képzésformák szaporodása. A XIX. sz. második felétől a textilipar szinte teljes egészében női iparággá vált (sok gyártulajdonos azzal indokolta ezt, hogy a fonó-szövőgépek kezelése ügyes női kezeket kíván). A textilipari bérszínvonal lett a legalacsonyabb az iparágak között. Nagy számban dolgoztak nők a dohány- és élelmiszeriparban is. A növekvő munkaerő szükséglet és az emelkedő bérek maguk után vonták a lenézett munkájú házicselédék számának csökkenését is. Ők is inkább a külső gazdaságban helyezkedtek el. A gyári munkások mellett nők lettek a kalauzok, az építkezési segédmunkások, pincérek, stb. A képzettebb nők gépírók, telefonkezelők, könyvelők lettek, az alacsonyabb státuszú banki és hivatali alkalmazottak jelentős része is közülük került ki, és a nők férfiakkal egyenlő vagy azt meghaladó felsőfokú képzésével számuk egyre emelkedett a diplomát igénylő szakmákban is.

A női foglalkoztatottságot fellendítette a II. Világháborút követő konjunktúra és az azzal járó növekvő munkaerő szükséglet.

A születésszám foglalkoztatottságot elősegítő voltára jellemző, hogy a fejlett országokban, - de sok kevésbé fejlettben is – a nők többsége már nem 8-10 vagy több, hanem többnyire csak 1-2 gyermeket szül. Igaz, hogy a II. világháború után volt egy baby-boom korszak, amikor a fejlett országokban is szokássá vált 4-5 gyermeket szülni. De ez talán azért történt, mert - a természeti törvénynek engedelmeskedve - pótolni kellett a háború sok millió halottját. De a baby boom időszaka után visszatért a családok 1-2, maximum 3 gyerek iránti igénye – kivételek természetesen akadnak. Majd minden fejlettebb országban kiépült a bölcsődék-óvodák hálózata, amely megkönnyítette a munkába állást és sok országban lehetővé vált a félnapos munkavállalás is a gyermekek kiskorában. Általánossá vált a szintén munkát megkönnyítő háztartási gépek, villany- és gáztűzhelyek, eldobható pelenkák, stb. alkalmazása.

Manapság annak vagyunk tanúi, hogy kitolódik a gyermekszülés időszaka – különösen a karriert építő nőknél. Európában egyre több a 30-as évei közepén először szülő nő. Japánban pl., ahol még mindig megkívánják a férfiak, hogy a feleségük otthon maradjon, számos képzett nő csak a 30-as évei közepén megy férjhez. Az eurostat adatai szerint 2011-ben az EU tagországok közül Írországban és Spanyolországban volt a legmagasabb a nők gyermekszülési átlagkora (31,5 év), továbbá Olaszországban (31,4 év), és a legalacsonyabb Bulgáriában és Romániában volt (27,1 év). Magyarországon ugyanekkor 29,4 év volt a szülési átlag. 15 EU tagországban és az

EFTA (European Free Trade Area) országokban 30 év vagy annál magasabb volt a szülési átlagkor (European social statistics, 2013).

NŐI MUNKA A POSZT INDUSZTRIÁLIS TÁRSADALOMBAN

Az ipari társadalmat követő korszakra történő áttérés az előző korszaknál is kedvezőbbnek tűnik a női foglalkoztatás számára, sőt – legalábbis egyelőre - talán a férfiakénál is kedvezőbbnek.

A poszt indusztriális társadalmat a szolgáltatások nagyarányú térhódításával szokták jellemezni. A nemzeti jövedelem túlnyomó részét a szolgáltatások hozzák létre. De nem csak a szolgáltatások iparnál és mezőgazdaságnál nagyobb részarányáról van szó korunkban.

Az anyagi termelés ma is alapvető az emberiség számára. Az élelmiszer, ruha, cipő, tisztálkodás, lakás, fűtés, világítás, közlekedési eszközök, stb. elemi létszükségletek. Ezek létrehozásához meg kell termelni a nyersanyagokat, gépeket és így tovább. Az ipari tevékenységekben azonban, csakúgy, mint a szolgáltatásokban, végbemegy az informatika és elektronika vezérelte automatizálás, a gépek és a robotok számítógépekkel történő irányítása és a mezőgazdaság is majdnem teljesen gépesítetté válik és gépei szintén számítógépek által vezéreltek. (A korábban női iparágnak számító modern textilipar üzemei pl. ma már egyetlen közvetlen gépkezelőt sem igényelnek, centrálisan, számítógéppel irányítottak.)

A szolgáltatások tehát benyomulnak az anyagi termelésbe. A termelő szolgáltatásokkal működő anyagi termelés természetesen egyre kevesebb munkaerőt igényel. De a még munkaigényes ipari tevékenységeket is egyre inkább áttelepítik a cégek a szegény országokba. Ezekben is fejlődik azonban az ipar, azon belül a technika és a technológia, betörnek a termelési szolgáltatások, nő az életszínvonal, ezért ott is egyre kevesebb munkaerőre lesz szükség.

A termelés átalakítását meggyorsította a 2008-ban kezdődött gazdasági válság (Csaba, 2014). Ez arra ösztönözte a fejlett országok vállalatait, hogy a drága munkaerő költségeket további automatizálással helyettesítsék. Ugyanez a folyamat az ipar, sőt egyes szolgáltatások fokozott áttelepítésére is hatott a gazdagabb országokból az olcsó munkaerővel rendelkező szegényebbekbe. Kína gyártja ma a világ iparcikk szükségletének jelentős részét és Indiába telepítettek számos informatikai szolgáltatást, ahol a kiválóan képzett olcsóbérű informatikusok sokasága áll rendelkezésre. Az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott volt szocialista országok némelyikében a kevés szaktudást igénylő autó és egyéb összeszerelések váltak fő iparágakká alacsony bérű munkásokkal.

A válság alatt és utána rohamossá vált az ipar leépülése.¹ Az ipari és szolgáltatási technikai, technológiai és egyéb átalakulás következtében a válságból való kilábolás idején sem igen növekszik az ipari munkaerő szükséglet, viszont emelkedik a továbbra is munkaerő igényes szolgáltatásokban (oktatás, egészségügy, ápolás, gondozás, vendéglátás, víz,- gáz,- villany, stb. szerelés), továbbá a konjunktúra indulását jelző építőiparban és természetesen az informatikában. A hagyományos ipar eltűnőben van. A Schumpeter-i (Schumpeter, 1980) teremtő rombolás az ipar korábbi értelemben való megszűnésével, jórészt szolgáltatásokká történő átalakulásával hatott korunkban.²

A gazdasági átalakulással és a válsággal járó növekvő munkanélküliség kevésbé érintette a női munkaerőt. (Employment polarisation, 2013). A munkanélküliség elsősorban a közepesen fizetett ipari ágazatokban és az építőiparban nőtt, ahol a nők alul reprezentáltak voltak. Az EU országokban átlagosan 10%-al csökkent 2008-2010 között ezekben az ágazatokban a munkaerő létszám.³ Az egészségügyben és oktatásban, ahol a nők nagy számban dolgoztak, a létszám a válság alatt is stabil maradt. A női munkaerő létszám kisebb csökkenése annak is tulajdonítható, hogy válságos időkben a cégek sokszor alacsonyabb fizetésű nőkkel helyettesítik a férfi alkalmazottakat (Elsby, 2010). Továbbra is nőtt a nők létszáma az adminisztratív munkakörökben – elsősorban az államiakban és önkormányzatiakban -, de emelkedett reprezentáltságuk a magánszektorban is, főként a magas képzettséget igénylő feladatkörökben. A válság után folytatódott a növekedés. Az említett EU forrás szerint (Employment polarisation, 2013) 2011-12-ben 50000-el nőtt a női orvosok és 80000-el a női oktatók száma az EU országokban. Általában az egyetemet, ill. főiskolai végzettséget követelő munkakörökben emelkedett nagyobb mértékben a nők létszáma és arányszáma.

A KSH népszámlálási adatai szerint a felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő munkakörökben jóval több nő, mint férfi dolgozik. 2011-ben 272 298 férfi és 353 646-ra (56%) nő dolgozott ezekben. Hasonlóan nagyobb arányú az egyéb felső- és középfokú végzettséget

¹ Aki Európa városaiban jár és a külkerületekben is körülnéz, számos üres ipari telephellyel találkozik. A Ruhr vidék korábbi ipari és bányavárosai már régebben kedves kertvárosokká alakultak.

² Nehéz előre látni, hogy mit hoz a jövő. GDP-jük növekedésével fokozatosan emelkednek a bérek Kínában, Indiában és a többi „olcsó bérű” országban is, ahova mostanában az ipart és a szolgáltatásokat telepítették. Előbb-utóbb azok sem lesznek olyan olcsók. A munkaigényes műveleteket azokban is átveszi majd az elektronikával irányított automatika. Előbb vagy utóbb ott is feleslegessé válik a most még tömegesen rendelkezésre álló munkaerő. Nagy valószínűséggel világszerte szükségtelessé válik a ma még szükséges létszámú munkaerő jelentős része. A csökkenő munkaerő szükséglet ellensúlyozására többféle elképzelés született a rövidített munkaidőtől kezdve a mindenkit megillető alapjövedelemig.

³ A KSH adatai szerint a nagy munkaerő csökkenés Magyarországon főként 1990 és 2001 között következett be (a férfiaké 20%-al, a nőké 16 százalékkal csökkent) az ipar piacvesztés miatti tönkremenetele, ill. a vad privatizációval történő tönkretétele következtében. A válság éve alatt, 2008-2011 között a férfi foglalkoztatottak létszáma 3,5%-al, a nőké 1%-al zsugorodott.

igénylő munkakörökben dolgozó nők létszáma: 2011-ben 259 703 férfi és 417 905 (62%) nő volt foglalkoztatva ezekben az ágazatokban. Ugyanakkor csak 47% volt a dolgozó nők aránya az összes foglalkoztatottak között. 2001 és 2011 között a férfi foglalkoztatottak összes létszáma 5%-al, a nőké 9%-al emelkedett.

Általánosságban elmondható, hogy bár a női dolgozók létszáma csökken az iparban és az építőiparban, de mivel számos szolgáltatási ágban emelkedik a munkaerő szükséglet, és azokban a nők felülreprezentáltak, ezért kevésbé vannak kitéve a munkanélküliségnek, mint a férfiak.

A NŐK BÉREZÉSE

A napjainkban szinte Valentin nappá szelídült nőnap története százötven évre tekint vissza. 1857. március 8.-án New Yorkban 40 ezer textil- és konfekcióipari munkásnő sztrájkolt a béregyenlőségért, munkaidő-csökkentésért és az emberhez méltó munkakörülmények megteremtéséért. Az első nőnapot 1909. február végén ünnepelték az Egyesült Államokban. Az 1857-es női munkások sztrájkjára emlékezve 1910 augusztusában, Koppenhágában a II. szocialista internacionálé VIII. kongresszusán Clara Zetkin javaslatára határozták el a Nemzetközi nőnap bevezetését. 1911 márciusában már több nyugat-európai országban is megünnepelték a nőnapot, de március 8, mint a Nemzetközi nőnap dátuma véglegesen csak hét évvel később honosodott meg, amikor 1917-ben ezen a napon – közvetlenül a polgári forradalom kitörését megelőzően – a nők kenyérért és békéért tüntettek Oroszországban. Hazánkban a nőnapot 1914-ben ünnepelték meg először országosan.

A férfi-női foglalkozási strukturális eltolódás tette lehetővé az idők során, hogy – legalábbis a fejlettebb országokban - csökkent a férfiak és a nők bérezése közti szakadék. Míg régebben a foglalkoztatott nők nagy része az alacsony bérezésű iparban és az alacsony státuszú szolgáltatásokban (pl. háztartási alkalmazottként, mosónőként, szakácsnőként) dolgozott, addig később a nők képzettségének növekedésével mind nagyobb arányú lett a köz- és magánszolgáltatásokban dolgozó nők száma. Megjegyzendő, hogy a jelenleg főképpen női foglalkozásoknak tekintett ágazatokban (oktatás, egészségügy, irodai és ügyviteli munka, kereskedelem) ma is alacsonyabbak az átlagfizetések, mint a többi foglalkozási ágban.

Az eurostat (Eurostat, 2013) 28 országra vonatkozó adatai az óradíjakban lévő százalékos különbségeket a teljes és részidejű, továbbá a köz- és tíznel több alkalmazottat foglalkoztató magánszektor vonatkozásában különbözteti meg. A 3.sz táblázatban néhány országot felsorolunk közülük.

Női óradíjak elmaradása a férfiakétól 2011-ben %-ban

Ország	Munkaidő szerint		Köz és magánszektor szerint	
	Részidős	Teljes idős	Közalkalmazotti	Magánalkalmazotti
Ausztria*	17,6	21,6	19,6	24,6
Belgium	8,9	3,2	-2,9	13,8
Bulgária	-3,5	13,9	19,9	11,1
Csehország	19,5	22,8
Dánia	2,6	17,3	13,5	18,2
Egy. Kir.	8,8	16,4	20,3	26,0
Franciaország*	19,1	13,5	13,2	16,4
Hollandia	4,2	15,5	18,1	18,1
Lengyelország	8,7	4,5	0,1	24,6
Magyarország	13,3	19,1	20,5	15,3
Németország	11,3	20,4	13,9	25,8
Norvégia	6,3	13,4	14,8	18,7
Románia	-7,1*	8,9*	22,8	2,9
Szlovákia	23,4	19,6	16,7	21,0
Svédország	6,7	13,2	13,6	13,7

*2010

Forrás: European social statistics 2013 Eurostat Pocketbooks

A 3. sz. táblázat azt mutatja, hogy bár az adatok között nagy a szórás, de az elmaradás a női órabérekben a férfiakétól mindenütt jelentős, kivéve Bulgária és Románia részidős foglalkoztatottságát.

A magyarországi köz- és magánszféra női bérhátrányairól és annak változásairól ír Lovász Anna (Lovász, 2013).

Az OECD adatai szerint (OECD, 2015) az OECD országok átlagában 15,5%-al volt kisebb a teljes munkaidőben foglalkoztatott nők bére az ugyanúgy foglalkoztatott férfiakénál. A 3. sz. táblázatban fel nem sorolt országok közül Észtországban 31,5, Japánban 26,6, Dél Koreában 36,6, Mexikóban 15,4, Törökországban 20,1 százalék volt a különbség a férfiak javára.

Jellemzően alacsonyabbak a bérek azokban a foglalkozásokban, amelyek zömmel női foglalkozásokká váltak – pl. oktatás, adminisztráció - vagy korábban is azok voltak - pl. egészségügy, - kivéve az orvosok bizonyos körét. Hogy miért alakult ez így, azt nehéz lenne megmondani. Lehetséges, hogy a nők eleve a rosszul fizetett pályákba áramlottak be – pl. az oktatásba, mert ott több a háztartásra és gyermeknevelésre fordítható szabadidő, mint másutt -, de lehetséges, hogy azután csökkentek a bérarányok, miután a nők elárastották ezeket a pályákat. Mint látni fogjuk azonban, hogy majd minden foglalkozásban, így a zömmel férfifoglalkozások azonos munkaköreiben is alacsonyabbak a női, mint a férfi bérek.

Az alacsonyabb női kereseteket a munkahelyek többségének vezetői (és egyes irodalmi források is, pl. Worstal, 2015, Levin, 2003) több okkal indokolják: A nők sokszor később lépnek a pályára, mint a férfiak vagy közben kiesnek a munkából a gyermekszülés miatt, tehát rövidebb a munkában töltött idejük életük során, kisebb a tapasztalatuk és tudásuk, kevésbé megbízható munkaerők a gyermekgondozás miatt, kisebb a képzettségük és a kreativitásuk, sok köztük a részmunkaidős, a férfi a családfő, neki kell eltartania a családot, a nők csak mellékes keresők a családban és ezért kisebb fizetéssel is megelégszenek, stb. Néhány érv valóban helytálló a biológiai különbségekre – gyermekszülés és gyermekgondozás - és a nők egyes csoportjaira vonatkozóan – pl. a részmunkaidősökre –, bár, mint említettük, az alacsony gyermekszám, a késői szülés és ennek következtében a szakmai gyakorlat korai elsajátítási lehetősége és a nők férfiakkal azonos színvonalú képzettsége manapság a fenti érvek többségének nagy részben ellentmond. Nehezen magyarázható az is, hogy általában miért alacsonyabb az azonos képzettségű, azonos státuszú, illetve beosztású, azonos teljesítményt igénylő teljes munkaidejű nők keresete a férfiakénál. Ami a férfiak családfenntartói predesztinációját illeti, mint említettük, válságos időkben és növekvő munkanélküliség esetén, a vállalatok szívesen cserélik fel a családfenntartó férfiakat az alacsonyabb fizetéssel is megelégedő nőkre.

A KSH munkaerő-felmérés országos adatai szerint a hazavitt keresetekben 16 százalék a nemenkénti különbség a férfiak javára (Társadalmi Helyzetkép, 2010). A különbség növekedése a gyermekvállalás idejétől indul, és valamelyest csökken az idősebb korban. A fiatal férfiak és

nők bére még nagyjából azonos, de később a nőké kevésbé emelkedik, mint a férfiaké, tehát akkor is elmarad azokétól, amikor a nők már visszanyerik teljes, a férfiakéval azonos munkaképességüket. Ágazatonként legnagyobb a különbség a férfiak javára a kiadvány szerint a feldolgozóiparban (26%) és legkisebb a vendéglátásban (4,5%).

Az alábbiakban csak a teljes munkaidejű nők és férfiak bérkülönbségeivel foglalkozunk.

TELJES MUNKAIDŐS BÉRKÜLÖNBSÉGEK ÁGAZATONKÉNT ÉS FOGLALKOZÁSONKÉNT

Az ágazatonkénti, ill. foglalkozásonkénti bérkülönbségekre álljon itt a budapesti statisztika (4. sz. táblázat).

Az összes havi átlagos bruttó bér 306921 Ft, a nettó 201231 Ft volt 2012-ben Budapesten, a versenyszférában pedig 340331Ft és 223190 Ft, a költségvetési szerveknél ugyanakkor 253401 Ft, és 166059 Ft megfelelően (Budapest Statisztikai Évkönyve, 2012).

4. sz. táblázat

A teljes munkaidőben alkalmazásban álló nők férfiakéhoz viszonyított havi átlagkeresetének %-os lemaradása forintban gazdasági áganként 2012-ben Budapesten

Gazdasági ág	Bruttó kereset	Nettó kereset
Mező-erdőgazdaság, halászat	16	17
Ipar	17	21
Nagy és kiskereskedelem, motoros járműjavítás	24	27
Szállás-szolgáltatás, vendéglátás	16	18
Információ, kommunikáció	29	32
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	37	41
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	22	26
Adminisztratív és szolgáltatást	17	19

támogató tevékenység		
Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	2	6
Oktatás	21	23
Humán-egészségügyi, szociális ellátás	17	18
Művészet, szórakoztatás, szabad idős szolgáltatás	9	11
Egyéb szolgáltatás	14	16
Összesen	20	23
Versenyszféra összesen	17	21
Költségvetési szerv összesen	16	18

Forrás: Budapest Statisztikai Évkönyve 2012 KSH béradatai alapján számítva.
Az adatokban a 19 főnél többet foglalkoztató vállalkozások, továbbá a költségvetési szervek létszámhatártól függetlenül szerepelnek.

A 4. sz. táblázat szerint a bruttó és nettó keresetekben⁴ legkisebb a bérkülönbség a közszférában, majd a művészeti ágakban és a szabadidős szolgáltatásokban (2, 6, ill. 9, 11%) és 16-27% közötti a többi ágazat és foglalkozás többségében. Kiemelkedőek a bérkülönbségek a zömében férfifoglalkozásokban, így az informatikában (29, 32%) és a nem adminisztrációs pénzügyi és biztosítási szakmákban (37, 41%). Nincs nagy eltérés a magán és a költségvetési szféra kereseti különbségei között. (Megjegyzendő, hogy a 4. sz. táblázat szerint a nagyobb különbségek nem a bruttó, hanem a nettó bérekben mutatkoznak – lásd a 4. lábjegyzetet –, ami

⁴ A bruttó bér az adókat és illetékeket is tartalmazza. A bérben a személyi alpbért kiegészítik a különböző, törvény által előírt pótlékok (éjszakai bérpótlék, délutáni vagy éjszakai műszakpótlék, túlórapótlék, vasárnapra, pihenőnapra, munkaszüneti napra járó pótlékok), valamint az egyéb jogszabályban rögzített bérelemek (ügyeleti és készenléti díjak, betegszabadságra és szabadság időtartamára járó távolléti díj), a munkaviszony megszűnésekor fizetendő felmondási időre járó bér és a végkielégítés összege, továbbá jutalom, prémium, bónusz, jutalék, kompenzáció, stb. A munkáltató bármilyen jogcímen további összegekkel toldhatja meg a (bruttó) munkabér összegét. A nettó bérben a bruttó bérből levonják az adókat és járulékokat, de levonható a pénztárhiány vagy valamely munkaeszközben okozott kár is. Ugyancsak levonhatók a bíróság vagy hatóság által előírt levonások, pl. a tartásdíj, a be nem fizetett adó vagy gyorsajtási bírság, továbbá valamely tanfolyam díja, a szállás vagy munkaruha költségének egy része, biztosítási díj, tagdíj, hozzájárulás, stb.

arra utal, hogy a feltételezésekkel szemben nem az növeli a bérkülönbségeket, hogy a nők kevesebb túlórárt, szabadidős munkát, stb. vállalnak, mivel az utóbbi bérpótlékok a bruttó bérben jelentkeznek.)

Az azonos foglalkozás, ill. szakmabeli bérkülönbségek nem csak magyar jellegzetességek. Az Amerikai Egyesült Államokban az összes teljes munkaidejű foglalkoztatottak bérkülönbsége a férfiak javára 18% de 33%-os különbséggel is találkozunk az egyes foglalkozási ágakban.⁵

Az 5. sz. Egyesült Államokbeli táblázat azért is figyelemre méltó, mert a női létszamarányokat is mutatja. Az összes teljes munkaidejű foglalkoztatottak 44%-a nő és 18%-al keresnek kevesebbet a férfiaknál. Jóval magasabb viszont a női foglalkoztatottság az oktatásban, a titkárok és adminisztratív segéderők, az egészségügyi segéderők, a számviteli beosztottak, pénztárosok és a szociális munkások között. Ezekben a bérkülönbség csak 10-16%-os a férfiak javára, mivel ezek általában is viszonylag rosszul fizetett ágazatok. A legkisebb a bérkülönbség az alsó és középfokú oktatásban, amelyben nagyarányú a női foglalkoztatottság és utóbbiak az Egyesült Államokban is köztudomásúan szintén a rosszul fizetett ágazatok közé tartoznak. Bár nagyarányú a női foglalkoztatottsági arány a számviteli vezetők és pénzügyi menedzserek csoportjában is, de ezekben a jól kereső ágazatokban a nőknek már meg kell küzdeniük a férfiak versenyével és 20% körüli a kereseti lemaradásuk. Érdekes, hogy a szakácsoknak 35%-a nő, ugyanakkor csak 7%-al marad el a keresetük a férfiakétól.

Lássunk egy magas életszínvonalú európai országot is foglalkozási ágazonként (6. sz. táblázat). Az Egyesült Királyságban a női keresetek elmaradása 4-től 25%-ig terjed. Legmagasabb az elmaradás a vezető beosztásokban. Viszonylag magas az elmaradás a képzetlen munkások és az ipari munkások esetében.

⁵ Több amerikai szerző (pl. Treimann - Hartmann, 1981, továbbá Levin, 2003) az 1970-s, 80-s és 90-s évek különböző statisztikáira hivatkozva 25-31%-s bér különbségekről ír a teljes munkaidejű férfiak és nők között a férfiak javára.

**Teljes munkaidejű heti medián (középértékű) női fizetések százalékos elmaradása
a hasonló foglalkozású férfiakétól néhány foglalkozási csoportban 2013-ban az
Egyesült Államokban**

	Bér elmaradás százaléka	Női foglalkoztatottak százaléka
Összes foglalkoztatott	17,9	44,4
Alsó osztályos oktatók	8,6	80,1
Középiskolai oktatók	9,8	55,3
Titkárok és adminisztratív segéderők	12,3	94,7
Ápolók, pszichiátriai és otthoni egészségügyi segítők	9,8	86,7
Főfelügyelők a fogyasztói kereskedelemben	21,3	42,3
Számviteli vezetők és auditorok	18,8	62,3
Könyvelők, számviteli és auditori beosztottak	10,8	87,3
Fogyasztói kereskedők	32,5	40,3
Pénztárosok	11,0	69,0
Menedzserek	21,0	37,2
Pénzügyi menedzserek	20,9	54,4
Szociális munkások	16,4	79,7
Szoftver fejlesztők, szoftveresek és rendszergazdák	21,1	19,8
Szakácsok	7,1	34,7
Rendőrtisztek	14,6	13,0

Forrás: Hegewisch, A.- Keller K. H. 2014: The Gender Wage Gap by Occupation 2013 and by Race and Ethnicity. Institute for Women's Policy Research Fact Sheet, April. IWPR calculation of data from the US Department of Labor, Bureau of Labor Statistics 2013. „Household Data, Annual Averages. Table 39” <http://www.bis.gov./cps/cpsaat39.htm>.

Megj.: A béradatok a becslésen minimum 50000 dolgozót foglalkoztató foglalkozási csoportokra vonatkoznak

6. sz. táblázat

A női bérek százalékos elmaradása az Egyesült Királyságban a teljes idejű foglalkoztatottak bruttó órabére alapján 2013-ban

Menedzser, igazgató, vezető tisztviselő	17,7
Szakmai foglalkozások*	9,3
Szakmai asszisztensi, technikai foglalkozások	12,3
adminisztratív és titkári foglalkozások	8,1
szakvégzett kereskedői foglalkozások	24,7
gondozási, szabadidős és egyéb foglalkozások	7,6
kereskedelmi és vevő szolgáltatások	3,6
ipari munkások	21,8
szakképesítést** nem igénylő dolgozók, fizikai munkások	15,7

*tudományos, kutatási, mérnöki, technológia, egészségügyi, oktatói, nevelői, üzleti, média és közszolgáltatási foglalkozások;

**legfeljebb egy rövid tanfolyamot végeztek.

Forrás: Secondary Analysis of the Gender Pay Gap. Changes in the gender pay gap over time March 2014. Department for Culture Media & Sport, London

A HÁZTARTÁSI MUNKA

A nők különböző ágazatokban végzett kereső foglalkozása mellett megmaradt számukra a háztartás, gyermeknevelés és vidéken gyakorta a ház körüli mezőgazdasági, kertészeti munka, állatgondozás és piacozás feladata is. Mindez természetesen a korábbiakhoz képest könnyítve, korszerű gépekkel, anyagokkal, járművekkel segítve, – legalábbis a fejlettebb országokban. (Megjegyzendő azonban, hogy a fejlett országok nagyüzemi mezőgazdaságában a még megmaradt kézimunka-igényes feladatokat, főként a zöldség termelésben, kertészetben a migráns munkások, cigányok, és egyéb kisebbségek mellett főként nők végzik.)

Ma már majd minden házimunka, sőt részben a gyermeknevelés is (bölcsőde, óvoda) külső szolgáltatással is, illetőleg ipari tevékenységgel (élelmiszer feldolgozás) helyettesíthető (Burgerné Gimes A, 1975). Már az 1930-as években írta Reid (Reid,1934), hogy a „Háztartási

termelés az a fizetetlen tevékenység, amit egy családtag a másik családtag számára végez, ami helyettesíthető lenne piaci termékkel vagy szolgáltatásokkal, ha a körülmények (jövedelem, piaci feltételek, személyes ambíciók) lehetővé teszik azt háztartási csoporton kívülről megszerezni” (átvéve Sík-Szép, 2000 tanulmányából).

Sok tevékenységet mégsem helyettesítenek, talán, mert drágább, mint otthon ingyen elvégezni vagy talán, mert az a háziak ízlésének jobban megfelel (pl. főzés-sütés), illetve megszokásból vagy egyéb okokból. Tény, hogy az időmérlegek tanúsága szerint a nők jóval több háztartási munkát végeznek, mint a férfiak és a kereső foglalkozásukkal együtt összességükben több órát dolgoznak naponta.

A HÁZTARTÁSI MUNKA IDŐIGÉNYE

A következő időmérleg (7. sz. táblázat) azt mutatja, hogy az európai országokban a kereső foglalkozású nők valamivel kevesebb időt töltenek kereső foglalkozással, mint a férfiak, viszont jóval többet háztartási munkával, a férfiakénál kevesebb szabad idejük van, és összességében többet dolgoznak, mint a férfiak.

A legtöbb vizsgált országban nem egész 1 órától (Észtország, Lettország, Litvánia) 1,5 óráig tartóan (Egyesült Királyság, Olaszország) végeznek kevesebb kereső munkát a nők, mint a férfiak.

Ugyanakkor többségükben 1,5-2 óránál többet (Olaszországban 2,5 óránál is többet) töltenek házimunkával. Viszont csak kevéssel haladja meg az 1 órát a többlet idő Svédországban és Norvégiában. A nők kevesebb kereső munkaideje és többlet házimunkája között a legtöbb országban nem látszik szoros korreláció, csak Belgiumban, Németországban, Svédországban és Norvégiában közelítenek az értékek. A legtöbb országban valószínűleg a tradícióknak, szokásoknak, illetőleg a házimunkát és a gyermeknevelést megkönnyítő ellátottságnak van nagyobb hatása a háztartásra fordított munkaidőnek, mint a kereső munkaidővel való kapcsolatának.

A napi utazásra fordított idő - amely a munkába és a munkából történő utazást is tartalmazza - a kereső munkaidőhöz hasonlóan, kevesebb a nőknél, mint a férfiaknál, de az említett kiadvány (Christel, 2006) szerint a nők többet utaznak közösségi közlekedéssel és kevesebbet saját autóval, mint a férfiak, holott a napi bevásárlás és a gyermekkísérés többnyire az ő feladatuk.

Kereső foglalkozású férfiak és nők napi időmérlege órában és percben

	Belgium.		Egy. Kir.		Észtország		Finnország.		Franciaország.		Lengyelorsz.		Lettország.	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Kereső foglalk., tanulás	5,03	3,53	5,42	4,06	5,00	4,13	5,32	4,20	5,44	4,32	6,10	4,46	6,41	5,46
Házi munka	2,15	3,52	1,54	3,28	2,20	4,04	1,59	3,21	1,53	3,40	1,53	3,58	1,26	3,08
Utazás	1,43	1,30	1,36	1,33	1,20	1,15	1,17	1,16	1,10	1,05	1,15	1,10	1,31	1,26
Alvás	8,01	8,16	8,11	8,25	8,22	8,23	8,12	8,22	8,24	8,38	7,59	8,08	8,16	8,21
Étkezés, öngondoskodás	2,35	2,36	1,55	2,07	2,11	2,06	1,55	2,02	2,58	2,57	2,14	2,14	2,08	2,06
Szabad és egyéb idő	4,23	3,53	4,42	4,21	4,47	3,59	5,05	4,39	3,51	3,08	4,29	3,43	3,58	3,13
Összesen	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24

	Litvánia		Magyarorsz.		Németorsz.		Olaszország.		Szlovénia		Spanyolorsz.		Svédország.		Norvégia	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Kereső foglalk., tanulás	6,31	5,55	5,25	4,43	5,05	3,52	6,13	4,39	5,20	4,23	6,11	4,57	5,17	4,05	4,56	3,46
Házi munka	1,39	3,24	2,09	3,54	1,52	3,11	1,10	3,51	2,24	4,24	1,20	3,29	2,23	3,32	2,12	3,26
Utazás	1,17	1,07	1,10	1,02	1,31	1,27	1,40	1,28	1,14	1,09	1,23	1,22	1,32	1,28	1,23	1,17

Álvás	8,08	8,13	8,08	8,18	8,00	8,11	7,58	8,00	8,06	8,12	8,15	8,11	7,52	8,05	7,53	8,07
Étkezés, öngondos kodás	2,23	2,16	2,30	2,21	2,21	2,31	2,52	2,44	2,07	2,02	2,31	2,28	2,05	2,23	1,58	2,02
Szabad és egyéb idő	4,02	3,05	4,38	3,42	5,11	4,48	4,07	3,18	4,49	3,50	4,20	3,33	4,51	4,27	5,38	5,22
Összesen	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24

Forrás: Christel Aliaga, 4/2006: How is the time of women and men distributed in Europe? Statistics in focus. Population and social conditions. Eurostat.

Megjegyzés: Az időmérleg nemzeti statisztikákon alapul. Az értékeket kerekítették, lehet, hogy azért nem adják ki a napi 24 órákat. A felmérések 1998 és 2005 között történtek az EU által 2000 szeptemberében kiadott Guidelines on Harmonized European Time Use Surveys minták alapján. A mérlegek a hétköznapok és ünnepnapok időráfordítását egyaránt tartalmazzák. A fenti táblázat azokat az országokat foglalja magában, amelyek követték a megjelölt irányelveket, bár közöttük is vannak eltérések. Így pl. Franciaország a pihenést az alvás időbe számította, míg mások a szabad időbe. A szabad idővel összevont egyéb idő számos tevékenységet – pl. kulturális, jótékonyági, társadalmi ,stb. – tartalmaz. A keresők között teljes és részfoglalkozásúak is vannak. A házimunka a bevásárlást, gyermeknevelést, házi és házkörüli javításokat, varrást-hímzést és házkörüli kertészkedést is tükrözi. Az utazás a napi munkahelyre történő utazást is tartalmazza.

A kereső nők összes többletmunkája házimunkával együtt számítva napi néhány perctől (Lengyelország, Németország Norvégia) kb. 0,5-1,5 óráig terjed. Pár perccel kevesebb összes munkát végeznek a nők a férfiakénál Belgiumban és az Egyesült Királyságban.

Mindezek következtében a nők számára napi 20 perctől (egyedül Norvégiában csak 16 perctől) kb. 1 óráig terjedően kevesebb szabad idő jut, mint a férfiak számára.

A 8.sz. táblázatban közölt magyar KSH időmérleg (Időmérleg, 2012) adatai szerint a kereső nők naponta 46 perccel végeznek kevesebb kereső és saját részre történő mezőgazdasági tevékenységet, (viszont 1 perccel többet tanulnak) mint a férfiak, de 1 óra 43 perccel több időt fordítanak a háztartásra, vásárlásra és gyermeknevelésre és 50 perccel kevesebb pihenő- és szabadidő jut számukra.

**A 15-74 éves foglalkoztatott népesség napi átlagos időráfordítása
Magyarországon 2009/2010-ben perc/fő**

	Férfi	Nő
Kereső tevékenység:	339	293
ebből főfoglalkozás	316	275
ebből mezőgazdasági tevékenység*	14	9
Tanulás	6	7
Háztartási, ház körüli munka**	62	152
Vásárlás, szolgáltatások igénybevétele, ügyintézés	15	22
Saját gyermekgondozás	22	28
Közlekedés	77	70
Alvás, étkezés, öltözködés, testápolás	682	673
Szabadidő, szabadon végzett tevékenységek	237	196
Összesen	1440	1440

Forrás: Időmérleg 2009/2010 Összefoglaló adattár Budapest 2012, KSH

*saját háztartás részére

**karbantartási, felújítási, építési munkák benne

Megjegyzés: A női időmérleg összege valójában 1441 perc a KSH eredeti közlése ellenére

ÉRTÉKTEREMTŐ A HÁZTARTÁSI MUNKA?

Ha a háztartási munka és a szolgáltatások kölcsönösen helyettesíthetőek, akkor a mindkettőjük által termelt jövedelmet (és nem csak a külső szolgáltatásokét) fel kellene tüntetni a jövedelmeket tükröző nemzeti számlarendszerekben, így a GDP-ben is. Ennek szükségességéről,

illetőleg szükségtelenségéről évtizedek óta folyik a közgazdasági vita. A leggyakrabban hangoztatott ellenérv, hogy nehéz megbecsülni a háztartásban végzett munkát. Holott a nemzeti számlarendszerekben sok más tényező is becsült értéken szerepel (pl. a farmer gazdaságok saját fogyasztása). A statisztikai időmérlegek rendelkezésre állnak. A legegyszerűbb becslés, ha az egyes háztartási munkákra fordított időegységeket beszorozzák a megfelelő helyettesítő szolgáltatások órabérével, majd a szorzások eredményét összesítik (Sík - Szép, 2000). Az egyszerűség ellenére a háztartási munka termelési értéke mindezidáig csak a nemzeti számlákat kiegészítő, ún. n. szatellit számlákon szerepelt.

Véleményem szerint nem a becslés nehézségeivel van a baj, hanem azzal, hogy a korunkbeli közgazdaságtan, illetőleg statisztika még mindig nem döntötte el, hogy mi számít értéktermelőnek. Ahogyan a XVII. sz.-i merkantilista gazdaságtan a nettó külkereskedelmi mérleget (export mínusz import), tartotta annak, mert az aranyat hoz az országba, a XVIII. sz.-i fiziokrata gazdaságtan pedig csak a mezőgazdasági munkát, mert az a föld termőereje segítségével állít elő többlet-értéket és a XIX. századbeli marxizmus, majd annak XX. sz.-i vulgármarxista változata csak az anyagi termelőmunkát, úgy hezitál a mai gazdaságtan a háztartási munka értéktermelő voltán. Valamennyi szolgáltatást – így a közigazgatási adminisztrációs munkát is (ráadásul a költségeket véve számba, holott alapelv, hogy a bruttó értékekből le kell vonni a költségeket a jövedelmeket kifejező nemzeti számlákban) sok egyéb kétesen értékteremtőnek tekinthető szolgáltatással együtt – beszámítják a nemzeti számlarendszerekbe, de a háztartási munkát nem (Burger K-né, 1970). Vajon miért?

KÖVETKEZTETÉSEK

A nők gazdasági életben betöltött szerepét évezredek keresztül a háztartáshoz való kötődés határozta meg. Mind az ősi gyűjtögetéses élelemszerzés, mind később a mezőgazdasági és ipari munka, valamint a termelt felesleg piaci értékesítése a háztartás ellátásával volt kapcsolatos. A nők azért sem szakadhattak el a háztartástól, mert – rendszerint nagyszámú – utódot kellett szülniük és felnevelniük.

A XIX. század végétől a fokozott ipari fejlődés, majd később a terjedő szolgáltatások egyre több női munkaerőt igényeltek a fejlettebb országokban. A nők jelentős része kénytelen volt a háztartáson kívül is dolgozni a család megélhetése érdekében. De ők rendszerint alacsonyabb fizetést kaptak, mint a férfiak, mert nem tekintették őket a férfiakéval azonos minőségű munkaerőnek, többek között azért, mert a XX. század elejéig többnyire alacsonyabb volt a képzettségük és a háztartásukhoz és gyermekeik neveléséhez is kötődtek.

Az utóbbi közel egy évszázadban képzettségük növekedett, és annak színvonala utolérte, sőt sok országban meg is haladta a férfiak képzettségi színvonalát. Fokozatosan csökkent az egy nőre jutó születések száma, kitolódott a gyermekvállalás kora, nőtt – legalábbis a fejlettebb országokban – a gyermeknevelést segítő intézmények, bölcsődék, óvodák hálózata, emelkedett a háztartások gépesítettsége és a munkát megkönnyítő anyagokkal való ellátottsága. Mindezek következtében jelentősen csökkent a nők háztartásbeli kötöttsége. Ezen kívül egyre kevesebb olyan foglalkozás akadt, amely a férfiak nagyobb fizikai erejét igényelte volna.

A posztindusztriális társadalom szolgáltatási feladatainak – mind az anyagi termelésben, mind a szolgáltatási szektorban – a nők éppen úgy megfelelnek, mint a férfiak.

Mégis mintha hagyományként maradt volna fenn, hogy a nőknek a férfiakénál alacsonyabb munkaköri beosztás és pozíció jár a gazdaság, oktatás, tudomány, kultúra és közélet minden területén, és kisebb fizetéssel kell megelégedniük azonos munkakörökben is.

HIVATKOZÁSOK

- Adams, H.J.,1988: The Decoupling of Farm and Household: Differential Consequences of Capitalist Development on Southern Illionis and Third World Family Farms. *Comparative Study of Society and History*, 30.3
- Bebel, A.,1976: A nő és a szocializmus. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Budapest Statisztikai Évkönyve, 2012 KSH, Budapest.
- Burger K-né, 1965: A fogyasztói szolgáltatások egyes közgazdasági kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Burger, A, 1970: Economic Problems of Consumers' Services. - Akadémiai Kiadó Budapest.
- Burgerné Gimes A, 1975: A háztartás és a szolgáltatások, Kossuth Könyvkiadó.
- Burger, A. [1994]: The Agriculture of the World, Ashgate.
- Burgerné Gimes, A, 2015: A kis (családi) gazdaságok helyzete az Európai Unióban. *Gazdálkodás* 1. | 59. évfolyam pp. 3-20.
- Christel A., 2006: How is the time of women and men distributed in Europe? *Statistics in focus* 4. Population and social conditions. Eurostat.
- Csaba, L., 2014: Európai Közgazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Elsby, M.W., 2010: The labor market in the great recession. National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series 15979.
- Employment polarisation and job quality in the crisis, 2013: *European Jobs Monitor*, Eurofound, Dublin.
- Engels, F., 1975: A család, a magántulajdon és az állam eredete, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- European social statistics*, 2013: Eurostat Pocketbooks.
- Eurostat, 2012: Gender equality indicators.
- Eurostat, 2013: *European social statistics*, Eurostat Pocketbooks.
- Grigg, D. B., 1980: A világ mezőgazdasági rendszerei. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Hegewisch, A.- Keller K. H., 2014: The Gender Wage Gap by Occupation 2013 and by Race and Ethnicity. Institute for Women's Policy Research Fact Sheet, Washington, D.C., April.
- Horn D. - Keller T., 2015: Hungary: The impact of gender culture. In: Blossfeld, H.-P. - Skopek, J. - Triventi, M. - Buchholz, S. (eds.): *Gender, education and employment: An international comparison of school-to-work transitions*. Cheltenham; Northampton: Edward Elgar Publishing, p. 287-303.
- Időmérleg, 2012: Összefoglaló adattár 2009/2010, KSH, Budapest.
- Levin, M., 2003: The Earning Gap and Family Choices. In Mutary, E. and Figart, D. M. eds. *Women and the Economy*. M. E. Sharpe Armonk, New York, London.
- Lovász, A., 2013/2: Jobbak a nők esélyei a közszférában? A női-férfi bérkülönbség és a foglalkozási szegregáció vizsgálata a köz- és magánszférában. *Budapest Munkagazdaságtani füzetek MTA KRTK, Budapest Corvinus Egyetem BWP*.
- Maertens, M . & Swinnen, J.F.M., 2009: Are modern supply chains bearers of gender inequality? Paper presented at the ILO-FAO workshop "Gender Dimension of Rural Employment", 30 March–3 April, Rome.

- OECD Gender equality, 2015: International Women's Day OECD Data on Gender Equality 8 March.
- OECD, 2015: Employment Database.
- Schumpeter, J. A., 1980: A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sík, E.- Szép, K., 2000: A háztartási termelés pénzértéke. TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 21. Budapest.
- Sullerot. E., 1971: A női munka története és szociológiája, Gondolat, Budapest.
- Társadalmi Helyzetkép: 2010, KSH.
- The State of Food and Agriculture, 2010-2011: Women in Agriculture Closing the gender gap for development, FAO Rome 2011.
- The World Bank Gender Data Portal, 2015: Gender Equality Data and Statistics
- Thornton, P.K.; Kruska, R .L.; Henninger, N .; Kristjanson, P.M.; Reid, R .S.; Atieno, F., Odero, A .N. & Ndegwa, T . 2002: Mapping poverty and livestock in the developing world. Nairobi, ILRI (International Livestock Research Institute).
- Treimann, D. J. - Hartmann, I., 1981: Women, Work and Wages. In Hartmann eds. Equal Pay for Jobs of Equal Value, Washington , D.C. National Academy Press.
- Worstal, T., 2015: Misleading Gender Pay Gap Statistics For International Women's Day. Economics and Finance 30 06.